

یا معترضان متوجه فرایند مردمی و شفاف تصمیم‌گیری خواهند شد و در همین فرایند قانونی خواهند کوشید که به نتیجه مطلوب خود برسند؛ بنابراین باید ساختار اطلاع‌رسانی درباره جلسات تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری نیز تقویت شود تا آگاهی و مشارکت عمومی افزایش یابد. این افزایش آگاهی و مشارکت مردم به نحو ساختارمند بر کاهش میزان اعتراض و افزایش پذیرش و تمکین به قانون مؤثر خواهد بود. لازم است پیش و پس از یک تصمیم‌گیری حکومتی، مجموعه‌های مردمی، خارج از بستر حاکمیت، امکان‌هایی برای طرح و انتقال صدا و استدلالشان یا واکنش به تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها بیابند. سه امکان برای این منظور قابل پیش‌بینی است: رسانه، جوامع نخبگانی و حق اعتراض.

رسانه

اولین امکان که شاید بهترین و مهم‌ترین مورد باشد، شنیده شدن صدای متفاوت، اعتراض و انتقاد و انعکاس آن‌ها در رسانه‌هاست. موضوع آزادی رسانه‌ها یا آزادی دسترسی به اطلاعات از همین منظر در دستور کار مجامع حقوق بشری قرار می‌گیرد. رسانه بستری مناسب برای بیان و انعکاس صداهای متفاوت و شنیدن

حق اعتراض

آن‌ها از سوی حکمرانان و تصمیم‌گیران است؛ بستری برای گفت‌وگو و شنودهای متقابل و متفاوت. در دهه اخیر با گسترده شدن فضای مجازی دسترسی آحاد مردم به رسانه‌ها بیشتر شده است و در عمل، بستر بسیار گسترده و عمومی اطلاع‌رسانی و رسانه‌ای در اختیار شهروندان قرار گرفته است، به طوری که هر شهروند می‌تواند نظرات، نقد یا اعتراضش را درباره موضوعات مختلف اعلام کند. اولین و اصلی‌ترین محلی که ساختار مبتنی بر حاکمیت قانون برای شنیده شدن اعتراض یا صدای متفاوت طراحی کرده نظام رسانه‌ای است که به‌ویژه در مطبوعات جلوه داشته است.

جوامع نخبگانی

دومین امکان بیان آرای مختلف به شکل مردمی و خارج از بستر حاکمیت، جوامع نخبگانی است. تشکیل جلسات نخبگانی بحث و تبادل نظر، پرسش و پاسخ، مناظره، سخنرانی و تریبون آزاد در دانشگاه‌ها و مجلات علمی بستر مناسبی برای طرح و نقد موضوعات مختلف حوزه حکمرانی است. در این مسیر، شناسایی نخبگان، ظرفیت‌ها و استعداد‌های مردمی در حوزه‌های مختلف نیز میسر می‌شود.

سومین امکان حضور عمومی و مردمی در تجمعات اعتراضی، اعتصابی، تحصنی، راه‌پیمایی و مانند این است. این امکان در اصل ۲۷ قانون اساسی آمده و بستر کلی آن فراهم شده است. در طول چهل سال درمورد این امکان، حداقل دو مرتبه قانون‌گذاری، قاعده‌گذاری یا چندین مرتبه آیین‌نامه‌نویسی شده و رویه‌های مختلف اجرایی دنبال شده است، اما به نظر می‌رسد هیچ‌کدام نتوانسته است آن‌چنان که باید و شاید در تطابق با اصل ۲۷ قانون اساسی حق اعتراض را محقق کند، اگرچه به نظر می‌رسد که کم‌کم به یک بلوغ عرفی نزدیک شده است. مطابق اصل ۲۷ مردم باید بتوانند در موضوعات مختلف تجمع، راه‌پیمایی، تحصن و گردهمایی عمومی برگزار کنند به شرط آنکه بدون حمل سلاح باشد و مخل به مبانی اسلام نباشد. رویه‌های عرفی ما این حق را به رسمیت شناخته، اما لازم است که در ساختار حقوقی به قانون و آیین‌نامه تبدیل شود. باید ساختار حقوقی متناسب با اصل ۲۷ ساخته شود.